

ERFGOED BRUSSEL

April 2016 | N° 18

Dossier **DE GEMEENTEHUIZEN**

Varia **HEMELBRUSSEL**

HET STADHUIS VAN BRUSSEL

OVERZICHT VAN DE GROTE RESTAURATIECAMPAGNES VAN DE 19DE EEUW

QUENTIN DEMEURE

KUNSTHISTORICUS, CEL HISTORISCH ERFGOED VAN DE STAD BRUSSEL

Het stadhuis van Brussel. De reconstructie van de gevel in de Charles Bulsstraat, gefotografeerd in 1893 (© SAB).

De torenspits van het stadhuis van Brussel domineerde het landschap al meer dan 400 jaar toen in de tweede helft van de 19de eeuw de omliggende gemeenten startten met de bouw van gemeentehuizen. Het Brusselse stadhuis, symbool en zetel van het stadsbestuur en hoogtepunt van gotische architectuur, werd toen het voorwerp van nationale trots dat zich aanpaste aan de moderne tijd terwijl het zich bleef tooien met geschiedenis.

Het Brusselse stadhuis is een complex geheel van gebouwen dat een heel bouwblok inneemt. Het werd in de loop der geschiedenis van de stad geregeld aangepast, uitgebreid en meermaals gerestaureerd. Vandaag bestaat het uit twee bouwlichamen rond een binnenplaats. Het eerste geeft uit op de Grote Markt en dateert van de eerste helft van de 15de eeuw. Het bestaat uit een spitse toren tussen twee gotische vleugels. Het tweede bouwlichaam dateert van het begin van de 18de eeuw en beantwoordt aan de canons van de klassieke architectuur. Het vervangt meerdere gebouwen – waaronder een grote lakenhal van de 14de eeuw, die in augustus 1695 werd vernield door het bombardement van de troepen van Lodewijk XIV. Het gotische ensemble leed toen eveneens erg onder de gloeiende kanonskogels en slechts een deel van het oorspronkelijke metselwerk bleef bewaard. Daarom volgde in het begin van de 18de eeuw een grondige reconstructiecampagne.

Nadien liet het onderhoud dat nodig was voor de goede bewaring van het gebouw te wensen over, in die mate dat aan de vooravond van de Belgische onafhankelijkheid de toestand van het gebouw zorgwekkend werd bevonden. Enkele onoordeelkundige reparatiewerken aan de toren in 1823 verergerden de situatie alleen maar. Deze interventies had-

den niettemin de verdienste dat men zich bewust werd van de noodzaak van een grondige aanpak van het gebouw.

Vanaf 1840 volgden meerdere restauratiecampagnes, waarbij vooral twee architecten zich onderscheidden. Tussen 1840 en 1855 zocht Tilman-François Suys naar oplossingen voor de talrijke zwakke plekken in het metselwerk van de toren. Pierre-Victor Jamaer was van 1864 tot 1895 stadsarchitect. Tijdens deze periode leidde hij vrijwel alle grote werken die het stadhuis van gedaante zouden doen veranderen. Ook na zijn op pensioenstelling bleef zijn invloed doorwerken via de voltooiing van de werken die hij zelf was begonnen.

De restauratie van de gevels illustreert perfect de omvang van de ingrepen die het gebouw heeft ondergaan. In 1843 besluit het gemeentebestuur om de gotische gevels te verfraaien met 290 beelden van historische personages, intellectuelen, kunstenaars, soevereinen en politieke mandatarissen.

In dezelfde periode werd echter ook het interieur aangepakt. Deze werken waren zowel structureel als decoratief. De meeste lokalen werden met grote zorg heringericht en verfraaid met zorgvuldig uitgekozen geschilderde of geweven wandbekleding, houtsnijwerk, meubilair en verlichtingsarmaturen. Deze onderneming is een concreet voorbeeld van de evolutie van de officiële kunst tijdens de tweede helft van de 19de eeuw.

Voor de verbouwingen werden echter ook de laatste nieuwe technologische middelen ingezet. Zo besloot architect Jamaer omwille van de brandveiligheid – een constante zorg – een groot aantal plafonds met houten structuur te vervangen door bakstenen gewelven en metalen liggers

voorzien van valse houten plafonds in neomiddeleeuwse stijl. Vanaf 1853 deed elektriciteit zijn intrede met de installatie van een torenklok op de hoek van de Grote Markt en de huidige Charles Bulsstraat. In 1874 wordt er melding gemaakt van een eerste elektrisch verlichtingsapparaat en tussen 1891 en 1896 werd in het hele gebouw elektrische verlichting aangebracht. Vanaf 1889 beschikte het stadhuis over centrale verwarming, waardoor het gebouw kon verwarmd worden tot 14°C – een temperatuur die toen als comfortabel gold.

Uit de archieven blijkt dat de werken niet werden aangevat als een globale werf, maar dat er voor de verschillende interventies, voor de inrichting van een zaal of de restauratie van een gevel, telkens afzonderlijke openbare aanbestedingen werden uitgeschreven. Niettemin werden deze werken in fasen gegroepeerd, met daartussen periodes waarin de gemeentelijke overheid, die erg actief was op het hele grondgebied dat in volle ontwikkeling was, zich minder om het stadhuis bekommerde. Blijkbaar groepeerde Jamaer de met elkaar samenhangende werken binnen eenzelfde interventiefase om zo de problemen waarmee hij werd geconfronteerd definitief op te lossen.

Zo werd de gotische oostgevel op de Grote Markt (1862-1868) op hetzelfde moment gerestaureerd als de Leeuwentrap (afb. 1). De verbouwing van deze trap en de wijziging van de niveaus en volumes die deze met zich meebracht, had belangrijke gevolgen. Aan de buitenkant was ze gekoppeld aan de vernieuwing van de galerijen, terwijl ze aan de binnenkant het niveau en de grootte wijzigde van de gotische zalen en trouwzaal, die door de trap worden bediend. Tegelijk voegde de architect een eretrap toe en loste hij daarmee het probleem op van de communica-

Afb. 1

Gevel van de gotische oostvleugel en de Leeuwentrap na restauratie, ca 1868 (© SAB).

tie tussen de eerstgenoemde zalen, de klassieke vleugel en de binnenplaats.

Op deze fase volgde een restauratiecampagne van de westgevel, rechts van de toren (1871-1877), en van de gevels van de binnenplaats (1878-1880). Tijdens deze werken werden de elementen aangepakt die het meest zichtbaar zijn voor het publiek.

Tien jaar later begon de architect aan de vernieuwing van de hele benedenverdieping van het stadhuis. Hij koppelde deze werken aan de restauratie van de gevel in de huidige Charles Bulsstraat (1882-1892) en die in de Guldenhoofdstraat (1887-1903). De zo goed als volledige reconstructie van de gevel in de Charles Bulsstraat bood de mogelijkheid om de vensters van de pas gecreëerde militiezaal (afb. 2) op

de benedenverdieping (1888-1895) te vergroten. De ogivale zaal (1892-1894) en de lokalen van de westvleugel (1887-1889) werden in dezelfde periode grondig verbouwd (afb. 3). De restauratiecampagnes van de 19de eeuw werden in 1903 afgesloten met de restauratie van de straatgevel in de Guldenhoofdstraat.

Deze grote reeks ingrepen betekende niet het einde van de interventies in het stadhuis. Ook de werken die in de loop van de jaren 1930 onder leiding van stadsarchitect François Malfait werden aangevat, waren ingrijpend en betroffen de structuren van de bovenverdiepingen van het gotische gebouw die in slechte staat waren. Hoewel tal van recentere werven meer te maken hebben met het dagelijks onderhoud van het gebouw, volgen ze elkaar tot op vandaag op. Deze zijn echter gericht op het behoud van het gebouw in zijn historische toestand en hebben de werking, het uitzicht en de perceptie van het gebouw niet zo grondig beïnvloed.

De werven die in de loop van de 19de eeuw werden gestart hebben daarentegen zowel door hun omvang als door esthetische keuzes eigen aan de tijd het gebouw grondig van aanzien doen veranderen. Deze nieuwe esthetica was meer dan een loutere modegril. Ze werd zodanig constitutief voor de globale perceptie van het gebouw, dat er bij de meeste latere ingrepen rekening mee werd gehouden.

Vertaald uit het Frans

Afb. 2
De militiezaal in zijn afgewerkte staat, ca 1960 (© SAB).

Afb. 3
De gotische zaal tussen 1880 en 1895 (© SAB).

BIBLIOGRAFIE

LEMESRE, O., *Les restaurations extérieures de l'Hôtel de Ville de Bruxelles (1811-1902) comportant l'étude approfondie de la réfection de la tour Saint-Michel (1815-1860)*, année académique 1985-86, ULG.

HEYMANS, V. (red.), *Les sentinelles de l'histoire*, Stad Brussel, Brussel, 2000.

DES MAREZ, G., *Guide illustré de Bruxelles. Monuments civils et religieux*, Touring Club royal de Belgique, Brussel, 1979.

Dit artikel steunt tevens op meerdere niet gepubliceerde historische studies, uitgevoerd door de cel Historisch Erfgoed van de Stad Brussel. Deze studies betreffen volgende thema's: *Historische studie van de daken van het stadhuis van Brussel*, 2003; *Historische studie van het kabinet David & Batseba. Westvleugel*, 2004; *Historische studie van de militiezaal. Oostvleugel*, 2004; *Historische studie van de ovivale zaal. Oostvleugel*, 2004; *Historische studie van de kapconstructie van de oostvleugel*, 2005; *Historische studie van het renaissancekabinet. Westvleugel*, 2005; *Historische studie van de benedenverdieping van de westvleugel*, 2005; *Historische studie van de trouwzaal. Oostvleugel*, 2007; *Historische studie van de gotische zaal*, 2008; *Historische studie van het Alexander de Grote kabinet. Westvleugel*, 2010; *Historische studie van kabinet nr. 6. Westvleugel*, 2015; *Historische studie van de hoektorentjes*, 2015.

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Jean-Marc Basy, Stéphane Demeter, Paula Dumont, Murielle Lesecque, Cecilia Paredes, Brigitte Vander Bruggen en Anne-Sophie Walazyc. Met de collaboratie van Olivia Bassem

EINDREDACTIE

Stéphane Demeter

SECRETARIAAT VAN REDACTIE

Murielle Lesecque

COORDINATIE VAN ICONOGRAFIE

Cecilia Paredes

COORDINATIE VAN HET DOSSIER

Cecilia Paredes

AUTEURS/ REDACTIONELE MEDEWERKING

Coffi Barboza, Michel Debeule, Paula Dumont, Michèle Herla, Harry Lelièvre, Géry Leloutre, Cécile Mairy, Benoît Mihail, Cecilia Paredes, Barbara Pecheur, Roose Partners Architects, Christian Spapens, Brigitte Vander Bruggen, Barbara Van der Wee, Manja Vanhaelen, Tom Verhofstadt.

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels, Data Translations Int.

NALEZING

Koenraad Raeymaekers, Wim Kenis, Harry Lelièvre, Griet Meyfroots, Coralie Smets, Tom Verhofstadt en de leden van het redactiecomité

VORMGEVING

The Crew Communication

DRUK

IPM printing nv

VERSPREIDING EN ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt, Brigitte Vander Bruggen. bpeb@sprb.irisnet.be

BEDANKINGEN

Françoise Boelens, Ralf Boswell, Philippe Charlier, Julie Coppens, Farba Diop, Stéphane Duquesne, Alice Gérard, Philippe de Gobert, Alfred de Ville de Goyet, Anne-Cécile Maréchal, Marc Villeirs.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Arlette Verkruyssen, directeur-generaal van Brussel Stedelijke Ontwikkeling/ Gewestelijke overheidsdienst Brussel, CNN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel.

De artikelen zijn gepubliceerd onder de verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Directie Monumenten en Landschappen – Cel Sensibilisatie
CNN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel
<http://erfgoed.brussels>
broh.monumenten@gob.irisnet.be

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen om alle reproductierechten te betalen toch nog gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden, dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij de Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

LIJST MET AFKORTINGEN

AAM – Archives d'Architecture Moderne
ARA – Algemene Rijksarchief
CIDEP – Centre d'Information, de Documentation et d'Etude du Patrimoine
DCBSO – Documentatiecentrum van Brussel Stedelijke Ontwikkeling
DML – Directie Monumenten en Landschappen
GOB – Gewestelijke Overheidsdienst Brussel
KBR – Koninklijke Bibliotheek van België
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium / Institut royal du Patrimoine artistique
KMKG – Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis
SAB – Stadsarchief Brussel
ULB – Université libre de Bruxelles

ISSN

2034-578X

WETTELIJK DEPOT

D/2016/6860/011

Cette revue paraît également en Français sous le titre *Bruxelles Patrimoines*.